
*О.Ю. Шеремета,
аспірантка Інституту філософії імені Г.С. Сковороди НАН України*

СПІЛЬНЕ ДОБРО НАРОДУ, ДЕРЖАВИ І ЦЕРКВИ В РОЗУМІННІ МИТРОПОЛИТА А.ШЕПТИЦЬКОГО

Успішне утвердження сучасної української держави і нації залежить від розв'язання низки гострих проблем. Однією з них є досягнення такого рівня громадянської єдності, яка є неодмінною передумовою ефективного функціонування представницької демократії. Під кутом зору досягнення потрібної громадянської єдності важливою є зорієнтованість громадян на забезпечення спільного добра. Цим зумовлена актуальність з'ясування поняття “спільного добра” в історії української суспільної та етичної думки. З цього погляду важливою є ідея спільного добра, розвинута митрополитом Української Греко-Католицької Церкви Андреем Шептицьким, релігійна етика якого була поєднана з відповідним способом життя і вчинків. Творчість, життя і діяльність митрополита вивчали такі вітчизняні і зарубіжні дослідники, як М.Базидевич, І.Гриньох, В.Ленцик, А.Кравчук, О.Гайова, А.Колодний, Ю.Заборовський, Е.Коко, А.Кубасік, М.Новак та ін.

Народ

Поняття спільного добра у будь-якій суспільно-етичній концепції пов'язане з розумінням суспільства-спільноти, якою в модерний період стала нація. Все ж Шептицький надає перевагу терміну “народ” навіть тоді, коли використовує це слово як синонім до сучасного терміна “нація” (тому, характеризуючи погляди Шептицького, у таких випадках далі буде використано термін “нація”). Поняття народу-нації митрополит Шептицький найповніше представив у посланні “Як будувати Рідну Хату” (1941 р.). У ньому він намагається відповісти на питання, що робить людей одним народом (нацією)? На його думку, передусім, це мова. Крім того, митрополит пише про “свідомість української національності”, тобто національну свідомість, яка повстає під впливом просвіти [1, 24–26]. Подаючи в цьому самому посланні приклади Великобританії та США, об'єднання Німеччини та Італії, митрополит Андрей відзначає, що користування однією мовою може і не бути достатнім чинником для об'єднання людей у націю. Водночас, національна свідомість, хоч і має закорінення у психіці народу, може бути ослабленою силами, не зацікавленими в утвердженні української нації [1, 25–26]. Отже, вказавши на головні націотворчі чинники, митрополит звертає увагу на те, що для повноцінного розвитку народу може виявитися замало одного, а бажаним є поєднання багатьох названих чинників.

У тому самому посланні митрополит використовує вислів “великий нарід” як синонім терміну “нація”. Відхиляючи ліберально-індивідуалістське розуміння народу як поєднання індивідів, які домовляються про умови свого співіснування, він, однак, не схиляється до спрощених уявлень про єдність народу, а навпаки, звертає увагу на ту різномірність, з якої така єдність складається. У зв'язку з цим Шептицький зауважував, що “великий нарід” – це цілість, складена з різних угруповань людей, які виникають на різній основі: “Одні спираються на спільність праці, потреб, прав, чи на сусідство хат і домівок, спільність фахових інтересів, учених діл різних теорій і наук, синдикатів робітників і хлібодавців, пролетарів і людей...”. Звідси він доходить висновку, що “великий нарід” є цілісністю, “зложеною з найрізномірніших спільнот” [1, 11]. Мабуть, митрополит хотів підкреслити у такий спосіб важливість закорінення спільного в частковому, окремому, без чого це спільне (патріотизм) втрачає глибше підґрунтя.

Але найбільшу увагу митрополит звертає на різномірні чинники та історичні обставини, які підважували і підважують єдність українського народу. Він звертає увагу на те, що український народ був поділений територіально, релігійно і внутрішньо –

ідеологічно, наслідком чого стала відсутність згоди між політичними силами у способах досягнення спільного добра. Це особливо важливо з огляду на те, що український народ “лежить на пограниччі двох різних і майже собі ворожих культур – східної і західної” [1, 29–31]. Ці історичні успадкування митрополит прагнув подолати і вважав, що релігія та Церква можуть сприяти цьому.

Наголошуючи на потребі громадянської єдності як запоруці зорієнтованості політиків на забезпеченні спільного добра Шептицький твердив, що власна держава в українців не повстане доти, доки прихильники незалежності не знайдуть між собою спільної мови з метою об'єднати зусилля. У зв'язку з цим він зосереджував увагу на з'ясуванні тих спонук, які поділяють народ і спричиняють появу взаємної ворожнечі. Переважно він вказував, що духовність є основою єдності, що любов до батьківщини є важливою складовою духовності. Хотів, щоб ця любов була християнською, а не поганською [2, 31]. Поганське у даному разі мислив як обмежене народобожжя, поєднане з ксенофобією, якому бракує потрібних елементів християнського універсалізму.

На думку митрополита любов є найбільшою силою, яка поєднує людей. А спільне добро є наслідком любові як бажання добробуту і щастя іншим людям. Усвідомлення цього наближує людину до розуміння, що загальне добро – то є важлива передумова її особистого добра, а ближній – це друге я. А тому любов до себе і свого ближнього має бути не в конфлікті, а у злагоді, яка, зокрема, містить і здатність пожертвувати своїм добром заради інших [2, 31]. Цим Шептицький, мабуть, вказував на те, що шляхом примирення, виховання і добродійності існує можливість зробити друзів із ворогів. Завдяки такій любові людська особа отримує здатність піднятися над обставинами і власними пристрастями і не відплачувати злом за зло.

Що стосується національної самосвідомості, патріотизму, то А.Шептицький вважав почуття патріотизму тим шляхетнішим, чим більше воно спирається на Божий Закон. У зв'язку з цим звертав увагу на те, що патріотизм не суперечить Святому Письму: “Христос, який плакав над Єрусалимом, передбачаючи його занепад, і після нього Святий Апостол Павло, що готовий був життя своє віддати за своїх братів по крові, вони дійсно любили свій народ” [3, 55]. У першому пастирському листі митрополит Андрей зауважував: “Християнин може і повинен бути патріотом, але його патріотизм не може бути ненавистю...” [4, 35]. А у 1940 р. він склав декларацію своїх патріотичних почуттів і греко-католицького духовенства в цілому, в якій відзначив: “Наш християнський патріотизм складається з однієї тільки речі, що наш власний народ, український народ, кохаємо з християнською любов'ю більше, ніж інші народи, і що готові віддати за нього нашу працю і життя” [5, 75].

Держава

Шептицький повчав, що ідеалом національного життя українців є рідна національна Хата-Батьківщина, тобто власна держава. Поєднуючи поняття національної держави з поняттям Батьківщини, митрополит Андрей, мабуть, хотів наголосити на тому, що вона має повстати на етнічних українських землях як закономірний процес політичного розвитку будь-якої нації. А головне завдання українського народу вбачав у тому, щоб закласти такі суспільні і державні засади, які мали б достатньо внутрішньої сили, щоб поборювати тенденції внутрішнього розбрату, оскільки це є найважливішою передумовою від зовнішньої агресії. Власна держава може стати такою організацією лише на засадах духовної єдності народу, коли буде “не тільки матеріальним, але й моральним тілом” [1, 5–6]. Митрополит підкреслював, що неможливо цілковито реалізувати цей ідеал, бо жодна держава не здатна сягнути єдності живого організму. А тому в її будові потрібно опиратися на поєднання окремих суспільних утворень, якими є: родина, створена волею і розумом людини відповідно до законів природи; громада, тобто об'єднання людей, які мешкають в одній місцевості і пов'язані між собою спільними інтересами і потребами; всі спільноти, товариства, об'єднання, кооперативи, професійні спілки, які хоча й ще більше віддалені від взірцевого організму, але створені волею людей для оборони чи розвитку

спільних дібр [1, 6–7]. Отже держава, як утворення, ґрунтується на єдності і різноманітності, яким неминуче має бути кожне модерне суспільство.

Особливе місце у роздумах митрополита Андрея посідало питання про форму, тобто політичної еліти. Основою її існування він вважав чотири елементи: владу, закон, доктрину й особистий вплив. Щодо цього він писав, що провід держави тим авторитетніший, чим сильнішу і самостійнішу має владу, яку підтримує якомога більше населення. Чим досконаліший і справедливіший закон, тим більше підстав сподіватися, що люди з доброї волі йому підкоряться. Доктрина матиме тим більшу підтримку народу, чим більше відповідатиме потребам людей. А особистий вплив державного проводу буде тим ширшим і могутнішим, чим більше люди бачитимуть, що еліта дбає про їхнє добро [6, 27]. Таким чином, митрополит хотів вказати на взаємозв'язок названих вище елементів. Владика, вочевидь, розумів, що якою буде форма правління, такою буде і правляча еліта. Від того, наскільки справедливим буде прийнятий нею закон і встановлений порядок, залежатиме міцність її влади. Адже насправді міцною є та влада, якій підкоряються добровільно. Однак Шептицький розмістив доктрину на третьому місці, після влади і закону. Такий підхід, вочевидь, пов'язаний з тим, що саме влада і закон становлять справжню суть будь-якої доктрини, до того ж ця суть не завжди відповідає назві (до причин такого ставлення до цієї проблеми повернемося згодом, докладніше розглядаючи кожний з названих елементів). А особистий вплив еліти, набутий до здобуття влади, потрібно втримати і після цього, дбаючи про добро людей, а не своє власне, що далеко не всім вдається. Можна припустити, що саме завдяки своїй мінливості цей елемент митрополит поставив на четверте місце.

Основою суспільства має бути право, більш-менш досконале. А найважливіший орієнтир досконалості – Закон Божий. Право дає скривдженим можливість охороняти своє добро, але не дозволяє переступати межі охорони і ніколи не призводить до війни, зокрема громадянської [2, 34]. Тільки-но право і справедливість будуть підважені у суспільстві, одразу постане загроза хаосу. Право і справедливість мають бути важливими складниками культури, яку має плекати модерне суспільство. Шептицький наголошував також на важливості рівності всіх людей перед законом, незалежно від їх майнового і суспільного стану [2, 35].

Відповідно до теологічної традиції митрополит вважав, що влада походить від Бога, бо вона є природним наслідком людської природи і суспільного життя людини [1, 8]. Метою влади має бути забезпечення спільного добра народу, а обов'язком – зберігати й охороняти природну і правову свободу громадян, родин і організацій. Звідси і поняття природного права. Для збереження природної і правової свободи громадян влада повинна встановлювати “справедливі закони, не противні Божому праву і загальному добру, та безсторонне і незалежне судівництво” [2, 36]. Правдива влада зобов'язана виконувати християнські обов'язки щодо Бога, а тому має забезпечувати громадянам виконання Божого культу, підтримуючи свободу будь-якого віросповідання, якщо в ньому немає нічого супротивного природній моральності. Владі не має входити у внутрішній зміст тих вірувань, а лише забезпечити їм свободу віросповідання [2, 36–37].

Розмірковував митрополит Андрей і над вибором найбільш відповідної форми правління для українців. Він вважав, що демократія і свобода здатні забезпечити народу мир, добробут і щастя. Але, спираючись на повчання Папи Леона XIII, відзначав, що зловживання свободою здатне підважувати дотримання законів, що неминуче призводить до анархії, неволі, нужди і руїни [1, 16]. Вказував, також, що будь-який устрій (монархія, олігархія чи демократія) може бути формою поневолення. Тому у пошуку відповідного державного устрою не йдеться про його формальний бік, а про те, чи зберігає він потрібну міру між правами й обов'язками громадян і державної влади. Знову звертаючись до висловлювань Леона XIII, він зауважував, що там, де праведність і справедливість у вільного народу не є у пошануванні, свобода стає великою небезпекою [2, 37–38].

Особливу роль митрополит надавав четвертому елементу, який покладено в основу будь-якого керівництва, а саме – особистому впливу керівників держави. Силу цього впливу і те, яким він буде, позитивним чи негативним, визначатимуть особисті характеристики можновладців. А щоб до влади не прийшли особи, негідні посідати керівні посади, А.Шептицький наголошував на важливості правильного вибору. Застерігаючи проти приходу до влади негідних, він писав так: “... на поверхню суспільного життя висуваються одиниці нездібні на провідників... Замість дбати про загальне добро, вони шукають тільки заспокоєння свого власного самолюбства... А що не можуть до того самолюбства признатися, мусять свій провід сперти на публічну “опінію загалу”, яку самі через пресу викликають... Замість давати народові мудрий провід, що здійснює мету загального добробуту і щастя, вводять у суспільне життя роздори, домашні війни, нічим необмежену партійність і відзначаються шаленою захланністю на гріш, безсоромним хабарництвом,.. крайньою нетерпимістю навіть супроти братів – і незрозумілою ненавистю до всіх, що їх противниками називають” [1, 22–23]. Основну протидію приходу до влади негідних осіб він убачав у правильному виборі громадян, а основну передумову у здійсненні цього “правильного вибору” – у просвіті як запоруці відповідного рівня масової і політичної культури, зокрема і діяльність церковних служителів у цьому напрямі.

Церква

Митрополит Андрей наставляв, що Церква потрібна державі, тому не має бути від неї відділена [2, 42]. Щоб краще зрозуміти, чому А.Шептицький висловлювався за таку модель взаємин між державою і Церквою, потрібно з’ясувати, як він розумів ці взаємини, зокрема для вирішення таких етичних проблем, як: ставлення Церкви до існуючої влади; втручання чи не втручання Церкви у політику; свобода совісті і релігії; активна діяльність Церкви у всіх сферах людської діяльності.

Митрополит Шептицький вважав, що у християнських народах Церква має бути найважливішою виховною силою. Хоча основним її призначенням є дбання про вічне спасіння, але вона має піклуватися і про земне життя людей, про справи дочасні [1, 28].

Оскільки Церква отримує духовну владу від Христа і є незалежною від жодної світської влади, то постає відома проблема: як вона має ставитися до цієї влади? За Шептицьким, Церква визнає владу держави навіть тоді, коли вона перебуває в руках грішників. Але духовна влада Церкви поширюється і на керівників держави, і на життя публічне та родинне. Тому, коли постає суперечність між Законом Божим і законом держави, Церква повчає християн дотримуватися Божого Закону, навіть якщо це вимагатиме порушення чинного законодавства. Але без важливого приводу Церква не може втручатися у справи політичні і державні [2, 41]. У 1904 р. у листі до поляків греко-католицького обряду митрополит писав, що єпископу не можна змішувати в апостольській діяльності Христове Євангеліє з людськими, хай навіть найкращими, політичними засадами [4, 41].

Однак владики визнавали слухність заангажування духовенства в політичне життя народу. Мотивував це обов’язком участі кожного громадянина в політичному житті держави, а також обов’язком священника виявляти активність, коли справи публічні зачіпають питання віри і моральності [7, 60].

Митрополит вважав, що держава не повинна оголошувати необмежену свободу совісті і релігії. Вона має толерантно ставитися до будь-яких релігій, але не може толерувати культу і вірування, які суперечать природному і Божому праву. Шептицький також дотримувався думки, що Церква має виконувати і важливі культурні та суспільні зобов’язання, дбати про розвиток культури. Адже жодна її доктрина не суперечить добру людей і розвитку суспільства [2, 42].

А.Шептицький вважав, що найпершим його обов’язком є турбота про спасіння людей, які були йому поручені через Бога. Водночас, митрополит визнавав за собою й інший обов’язок – дбати і про земне, дочасне життя своїх вірних, не нехтувати їх

добробутом і щастям. “Чи я лікар, чи я рільник, чи я політик, щоб питати про здоров’я, щастя, освіти? Ні! Я не лікар, не рільник, не політик, я – батько! А батьку ніщо не є байдужим, що його синів, його дітей обходить”. Тому у своїй діяльності владика намагався охопити всі ділянки людського життя, хоч би то йшлося про реформу виборчого права, про Національний музей, про Народну Лічницю чи про стипендію для студентів [8, 101–102].

Таким чином, запропоноване митрополитом вирішення названих проблем має своєю передумовою гармонійне, мирне співжиття та співпрацю Церкви і держави. А такі взаємини можуть мати місце, на думку А.Шептицького, лише за умов не відділення Церкви від держави.

Таке бачення проблеми вибору моделі взаємин Церкви і держави митрополитом А.Шептицьким збігається з її вирішенням у сучасній католицькій філософській думці. Згідно з нею, з чотирьох найвідоміших в історії моделей таких взаємин, а саме: верховенство Церкви над державою; верховенство держави над Церквою; відокремлення Церкви від держави; співпраця Церкви і держави, найбільш прийнятною визнається остання. Відповідно до цієї моделі держава надає Церкві цілковиту свободу розвитку власної релігійної та суспільно-моральної діяльності. Що ж до конкретизації змісту цієї співпраці, то він залежатиме від конкретних суспільно-політичних обставин будь-якої окремо взятої держави [9, 297–300].

Отже, спільне добро для українського народу митрополит Андрей Шептицький вбачав у можливості його існування і повноцінного розвитку завдяки збереженню мови і національної свідомості, а також єдності, заснованої на чесноті любові, культурі та християнських засадах. Владика наголошував на єдності, оскільки вбачав в індивідуальному лібералізмі шлях до розпорошення і переважання матеріальних інтересів над духовними цінностями.

Такому розвитку народу, на думку А.Шептицького, може і повинна сприяти Церква, але забезпечити може лише власна держава, яка повстане на прабатьківських землях українців – їхній Батьківщині. Для цього вона повинна мати мудрих провідників, справедливі закони, владу, яка охоронятиме правову свободу громадян незалежно від їх віри і національності, та форму правління, в якій буде збережена слушна міра між правами і обов’язками суспільних одиниць та правами і обов’язками державної влади. Андрей Шептицький вважав, що найвідповіднішою до цих вимог формою правління може стати демократія.

У будівництві такої держави митрополит відводив активну роль Церкві. Він вважав, що Церква повинна не лише дбати про моральний облік своїх вірних, а й охоплювати у своїй діяльності важливі культурні і суспільні зобов’язання. Щоб це було можливим, митрополит висловлювався за таку модель взаємин між державою і Церквою, в якій остання не буде відділеною від держави і гармонійно з нею співпрацюватиме. Суть цієї співпраці, за задумом митрополита, має полягати у наданні Церкві повної свободи розвитку власної релігійної та суспільно-моральної діяльності, а також можливості дбати не лише про спасіння своїх вірних, а й про їхнє дочасне, земне життя і добробут.

Сьогодні важко не погодитися з думкою митрополита про те, що Церква і проповідувана нею християнська мораль можуть мати важливий вплив на життя народу чи нації. А також з тим, що взаємини Церкви і держави, побудовані на основі гармонійної співпраці у різних галузях людської діяльності, насамперед, у сфері моральності, можуть бути корисними для спільного добра суспільства. Що ж до конкретного змісту цієї співпраці, то він має ситуативний характер і залежатиме від конкретних суспільно-політичних обставин будь-якої окремо взятої держави.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Шептицький А.* Як будувати Рідну Хату. – Львів, 2005.
2. *Kubasik A.* Arcybiskupa Andrzeja Szeptyckiego wizja ukraińskiego narodu, państwa i Cerkwi. – Lwów – Kraków, 1999.
3. *Ленчик В.* Слуга Божий, Митрополит Андрей Шептицький патріот і державний муж // Метрополія Нью-Йорку Служі Божому Андрееві у п'ятдесятиріччя його смерті. – Нью-Йорк, 1996.
4. *Partacz C.* Metropolita Andrzej Szeptycki wobec skrajnych postaw religijno-politycznych społeczeństwa Galicji Wschodniej // Metropolita Andrzej Szeptycki. Materiały z sesji naukowej. – Gdansk, 1995.
5. *Nowak M.* Między Hitlerem a Stalinem. Metropolita Andrzej Szeptycki wobec systemów totalitarnych w latach 1939–1944 // Metropolita Andrzej Szeptycki. Materiały z sesji naukowej.
6. Пастирське послання митрополита Андрея Шептицького До Української інтелігенції. Відень, 27 січня – 9 травня 1900 р. // Митрополит А.Шептицький: Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899–1944: У 3-х тт. Т. I. Церква і церковна єдність. – Львів, 1995.
7. *Koko E.* Metropolita Andrzej Szeptycki a państwo polskie w latach (1918–1939) // Metropolita Andrzej Szeptycki. Materiały z sesji naukowej.
8. *Senyk S.* Duchowy aspekt życia i działalności metropolity Andrzeja Szeptyckiego. // Metropolita Andrzej Szeptycki. Studia i materiały.– Kraków, 1994.
9. *Ніпко Т.* Zarys etyki szczegółowej: W 2 тт., Т. 1: Etyka społeczna. – Kraków, 2005.